

LA INVESTIGACIÓ ONOMÀSTICA A L'ARAGÓ CATALANÒFON

Hèctor MORET

Si bé ja des de l'últim terç del segle XIX diversos lingüistes i investigadors de la cultura popular s'havien interessat per la llengua i la cultura catalanes de l'Aragó, no tenim cap dada que ens faça pensar que l'interès d'aquests lingüistes i investigadors inclogués l'estudi científic de cap dels diferents aspectes de comprèn l'onomàstica a l'Aragó catalanòfon. Així no hem trobat cap referència onomàstica -tret de la que deriva d'esmentar el nom de poblacions i d'alguns altres macrotopònims de l'Aragó catalanòfon- en les publicacions de lingüistes i investigadors de la cultura popular com són Antoni M. Alcover, Francesc de B. Moll, Joan Amades, Antoni Griera, Maties Pallarès, Pere Barnils, Fritz Krüger, Manuel Sanchis Guarner, etc.; tots els quals, en canvi, sí que van investigar diversos aspectes de la llengua i/o la cultura popular de l'Aragó catalanòfon. Només hem sabut trobar en la comunicació que presentà Víctor Oliva el 1906 al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana¹, en alguns articles de Cels Gomis² i Antoni Añón³ -publicats abans de la guerra del 36 i de característiques molt diverses- i en una nota anònima publicada en el *Boletín de Historia y Geografía del Bajo-Aragón*⁴, alguns comentaris, no sempre prou rigorosos, sobre diferents aspectes de la toponímia de l'Aragó catalanòfon.

Així no serà fins el 1959 que Joan Coromines publicarà una primera monografia d'onomàstica, en concret de macrotoponímia, centrada en les terres de l'Aragó catalanòfon en l'article *Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa*⁵, importantíssim treball de toponímia que es troba en la base de molts articles de divulgació centrats en els topònims majors d'aquest territori. A aquest primer estudi de la toponímia major se li ha de sumar, vint anys més tard, la publicació d'un primer estudi de microtoponímia centrat en una població de l'Aragó catalanòfon que publica Artur Quintana dins de la monografia *El parlar de la Codonyera*⁶, en la qual inclou un apartat de toponímia del terme de La Codonyera dins de l'estudi general sobre el parlar d'aquesta població de l'alta conca del Mesquí.

Amb tot no serà sinó a partir de la primera meitat de la dècada dels vuitanta, és a dir, encara no fa deu anys, quan un grup, cada dia més nombrós, d'investigadors naturals de l'Aragó catalanòfon, o estretament vinculats amb aquest territori, comencen a interessar-se de manera científica per l'onomàstica de les comarques catalanòfones d'Aragó i a publicar els resultats de llurs investigacions sobre aquest

camp de lingüística. Així Desideri Lombarte, el més constant de tots aquests investigadors, publica, dins del camp de l'onomàstica, alguns excel·lents articles centrats en la seua vila nadiua -Pena-roja⁷-, en Mont-roig de Tastavins⁸, en Aiguaviva de Bergantes⁹ i en altres poblacions veïnes¹⁰, totes dins de la comarca del Matarranya. La culminació de les investigacions onomàstiques de Desideri Lombarte són, per una banda, l'obra, publicada pòstumament, *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja*¹¹, extensa monografia a través de la qual aquest inquiet investigador pena-rogí, de manera rigorosa i amena, descriu i comenta sis segles de toponímia del terme de Pena-roja; i per una altra banda *Els masos de Pena-roja (inèdit)*, estudi exhaustiu sobre els petits nuclis habitats que havien caracteritzat l'explotació agropecuària a la vila de Pena-roja, i a l'alt Matarranya en general, una mostra del qual ja es publicà el 1988¹².

Dos anys més tard de la publicació de la primera monografia de Desideri Lombarte, Xavier Terrado i Pablo publica una segona monografia, igualment excel·lent i rigorosa, centrada en una població de l'Aragó catalanòfon, en aquest cas de la Ribagorça: *Toponímia de Betesa*¹³.

A hores d'ara, pel que sabem, són enllestides, o gairebé enllestides, i en algun cas a punt de publicació, les monografies *Toponímia i antroponímia de Vall-de-roures (Matarranya)* d'Enric Puch i Carles Sancho, *Toponímia de la Vall del Tormo* de Carles Sancho, *Toponímia fragatina* de Tomàs Lafuente Pérez i M. Pilar Hernández Agelet de Zaracibar, *Toponímia oral de Sopeira* i *Toponímia del cartoral d'Alaó* de Glòria Francino, *Toponímia i antroponímia de Mont-roig de Tastavins* de Josep A. Carrégal, *Toponímia i antroponímia a Castillonroi* de Ramon Vives, *Toponímia i antroponímia a Massalió* de Pasqual Vidal i Fígols, *Toponímia de Calaceit* de Mercè Gimeno i Ricard Solana, etc., investigadors que en ocasions han avançat breus fragments dels seus treballs en els llibrets de les festes patronals de llurs respectives poblacions d'origen, publicacions, malauradament, de difícil consulta.

Al costat d'aquestes monografies, ja publicades o en avançat curs de redacció, s'ha de ressenyar una sèrie d'articles, en algun cas prou extensos, centrats en diversos aspectes de la toponímia de diferents poblacions i comarques de l'Aragó catalanòfon, incloses algunes de les que ara són objecte d'investigacions més intenses: Calaceit¹⁴, Cretes¹⁵, Mequinensa¹⁶, Torres del Bisbe¹⁷, la Llitera¹⁸, Benavarri¹⁹; o articles que si bé no estudien explícitament toponímia de l'Aragó catalanòfon contenen nombrosos materials sobre aquest camp de la lingüística (Vall-de-roures²⁰, Mont-roig de Tastavins²¹, Mas del Llaurador²², etc.).

Encara en algunes revistes d'àmbit local de l'Aragó catalanòfon es poden trobar alguns breus articles divulgatius sobre l'onomàstica de l'Aragó catalanòfon²³.

Dins del camp específic de l'antroponímia, a més dels materials publicats en la monografia de Desideri Lombarte, s'han publicat uns pocs, i breus, articles -en ocasions amb escàs rigor metodològic- que recullen antroponims (cognoms i malnoms) d'Aiguaviva de Bergantes²⁴, Calaceit²⁵, Fraga²⁶, Mont-roig de Tastavins²⁷, Vall-de-roures²⁸; i un breu opuscle sobre alguns dels malnoms de famílies de Fraga²⁹. En contrast amb el poc rigor de bona part d'articles i l'opuscle d'antroponímia acabats

d'esmentar, l'extensa monografia de Josep Galan, *Les motades de Fraga*³⁰, conté, àmpliament comentats i amb una rigorositat exemplar, més de 700 malnoms de famílies fragatines. Un altre investigador, en aquest cas del Matarranya, caracteritzat pel rigor de les seues indagacions onomàstiques, és Miquel Blanc, el qual ha estudiat a fons l'onomàstica i la toponímia de Calaceit, però malauradament només n'ha publicat una petita part³¹.

Finalment cal esmentar alguns treballs sobre demografia i història de l'Aragó catalanòfon que han donat a conèixer documentació medieval que conté llargues llistes de noms d'habitants de la Ribagorça³² i Fraga³³; un primer treball sobre l'onomàstica en l'obra literària d'un escriptor català nascut a l'Aragó: el narrador mequinensà Jesús Moncada³⁴; i una obra fonamental en la història de l'onomàstica catalana: *Els nostres noms de lloc* d'Enric Moreu-Rey³⁵, ja que estudia nombrosos topònims de l'Aragó catalanòfon.

NOTES:

1. Documents sobre'l català parlat a Sopeira (Aragó), *Primer Congrés Internacional de la llengua catalana* (Barcelona, 1908), pàgs. 421-435.
2. GOMIS, Cels, "Alguns noms topogràfics propis de Mequinensa, Fayó, Nonasp, Fabara y Maella", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 2 (1892), pàgs. 53-54.
3. "Pobles catalans de les províncies de Teruel y Çaragoça", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 11 (1901), pàgs. 181-184.
4. "Los nombres de pagos ó partidas como auxiliares de la investigación histórica", *Boletín de Historia y Geografía del Bajo-Aragón*, II, núm. 5 (Septiembre y Octubre, 1908), pàgs. 245-249. Tot i que aquest article es publicà signat per la redacció, tot fa pensar que en fou l'autor Santiago Vidiella, director i ànima del *Boletín de Historia y Geografía del Bajo-Aragón*, revista d'erudició local (1907-1909) que ha esdevingut essencial en tot estudi d'onomàstica centrat en el Matarranya i comarques veïnes.
5. "Els noms dels municipis de la Catalunya aragonesa", *Revue de linguistique romane*, 23 (1959), pàgs. 35-63 i 304-338; article recollit a *Estudis de toponímia catalana*, II (1970), pàgs. 43-193.
6. "El parlar de la Codonyera", *Estudis Romànics*, XVII (Barcelona, 1976-1980), Institut d'Estudis Catalans, pàgs. 159-166.
7. "Antroponímia pena-rogina. Relació de propietaris que figuren al padró vell del s. XIV i començament del XV i la peita que pagaven", *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica* (a partir d'ara *BISO*), 32 (juny 1988), pàgs. 15-25; "Notícies del segle passat: Pena-roja", 34 (desembre 1988), pàg. 48; "Noms de pena-rogins dels segles XV, XVI i XVII", *BISO*, 36 (juny 1989), pàgs. 73-77.
8. "L'antiga Tinença de Mont-roig", *La comarca*, 47 (Alcañiz, junio 1989), pàgs. 73-77.
9. "Toponímia d'Aiguaviva. Primera aproximació", *BISO*, 41 (setembre de 1990), pàgs. 1-24.
10. "Sobre el topònim Xalamera", *BISO*, 37 (setembre 1989), pàg. 79.
11. "Calaceit: Xarxa Cultural, Col. "Llibres de Ponent-Sèrie B", 1, 1990.
12. LOMBARTE I ARRUFAT, Desideri, "Lo Molí de l'Escresola", *Sorrolla't*, 5 (Calaceit, març 1988), pàgs. 11-13.
13. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, Col. "Signe", 2, 1992.
14. COLLECTIU SORROLLA'T, "Els carrers de Calaceit, qüestió de noms?", *Sorrolla't*, 5 (Calaceit, març 1988), pàgs. 4-6.

15. ASSOCIACIÓ CULTURAL *GENT JOVE*, “Estudi sobre lo nom de Queretes”, *Gaceta del Matarraña*, 1 (Septiembre 1984), pàg. 5, i “Queretes. Descripció Geogràfica i Històrica”, id. pàgs. 6-7; id., “Toponímia del terme de Queretes. Los barrancs i les basses”, *Gaceta del Matarraña*, 7 (Septiembre de 1986), pàg. 4; id., 8 (Noviembre de 1985), pàg. 5; una part d’aquest últim article es tornà a publicar, a *Desperta Ferro!*, 3 (octubre, novembre, desembre 1987), pàgs. 29; i acompanyat d’un plànol del terme de Cretes on es localitzen els toponims estudiats, a *Sorrolla’t*, 5 (Calaceit, març de 1988), pàgs. 7-10.
16. MORET I COSO, Hèctor, “Aproximació a la toponímia urbana de Mequinensa”, dins *Actes del XVII col.loqui general de la Societat d’Onomàstica*, Barcelona, 27-29 de febrer de 1992, [en premsa]; MORET I COSO, Hèctor, “Aproximació a la toponímia rural del terme municipal de Mequinensa”.
17. SALAMERO REYMUNDO, Francesc, “Toponímia urbana de Torres del Bisbe (Ribagorça)”, dins *Actes del XVII col.loqui general de la Societat d’Onomàstica*, Barcelona, 27-29 de febrer de 1992 [en premsa].
18. CARRERAS LASERRADA, Jaume, “Noms de llocs”, *La Voz de la Litera*, 167 (Tamarite de Litera, junio de 1983); PONS i BRUALLA, J. M.; “Toponímia de la Baixa Llitera”, *Desperta Ferro!*, 1 (abril, maig, juny 1987), pàgs. 27 i 28; *ib.* 2 (juliol, agost, setembre 1987), pàg. 30.
19. BOIX POCIELLO, J. “Benavarri ara fa 600 anys”, *Desperta Ferro!*, 3 (octubre, novembre, desembre 1987), pàgs. 7-9.
20. SANCHO MEIX, Carles, “Les teuleries a Vall-de-roures, una indústria ja desapareguda”, *Sorrolla’t*, 1 (Calaceit, setembre 1986), pàgs. 14-18.
21. CARRÉGALO SANCHO, Josep A., “Una visita al molí del Cup, al riu d’Escorça (Montroig)”, *Sorrolla’t*, 9 (juliol 1992), pàgs. 20-23.
22. SANCHO I MEIX, Carles, “El Mas del Llaurador”, *Sorrolla’t*, 8 (Calaceit, abril 1991), pàgs. 27-31.
23. ÀGER, Joan d’, “Toponímia ribagorçana”, *Queixa*, 20 (Benavarri, juliol de 1981); PONS I BRUALLA, J.M., “Gentilicis, motades, refranys, folies i modismes de la Franja”, *L’Estrop* (hivern-primavera, 1982), pàgs. 79-90; PONS I BRUALLA, J.M. “Toponímia de la Baixa Llitera”, *La Veu del lloc*, 5 (El Torricó, desembre de 1983-gener de 1984); PUCH FONCUBERTA, Enrique, “Toponimia Comarcal”, *Gaceta del Matarraña*, 2 (Valderrobres, Noviembre de 1984), pàgs. 11-12; PONS I BRUALLA, J.M., “Alguns noms propis de persona dins del refranyer de la Franja”, *Desperta Ferro!*, 7 (hivern 1990), pàg. 32; PONS I BRUALLA, J.M., “Toponímia de l’Alta Ribagorça”, *Desperta Ferro!*, 8 (hivern 1991), pàg. 16.
24. CERVERA CANYELLES, Teresa. “Llista de malnoms d’Aiguaviva de Bergantes”, *BISO*, XXXVI.
25. GARCÍA VIVER, Francisco y LÓPEZ, Carmelo, “Apellidos de Calaceit”, *Gaceta del Matarraña*, 16 (junio 1990), pàg. 3; id., 17 (julio 1990), pàg. 6.
26. Francesc Tejero i Costa publicà llistes de fragatins, tant cristians com musulmans, dels segles XIV i XV, en l’opuscle *Una aproximació a la Demografia Fragatina segles XIV-XX*, AFRAGA-Institut d’Estudis Fragatins: Fraga s.d.
27. MOLINOS, Gabriel, “Monroyo. Recuerdo para la historia 1920-1925”, *Gaceta del Matarraña*, 17 (Julio 1990), pàg. 9; id, 18 (Septiembre 1990), pàgs. 9-10; id, 19 (Noviembre 1990), pàgs. 6-7.
28. PUCH, Enrique y LÓPEZ, Carmelo, “Apellidos de Valderrobres”, *Gaceta del Matarraña*, 3 (Enero 1985), pàgs. 2-3; id, 4 (Marzo 1985), pàgs. 3-4; id, 7 (Septiembre 1985), pàg. 5; id, 9 (Enero 1986), pàgs. 10-11.
29. SOROLLA, Víctor, *Motaes de Fraga*, Barcelona: Casa de Fraga, s.d (1991?).

30. Malauradament pendent de publicació encara que de fàcil consulta en la biblioteca municipal de Fraga.
31. BLANC, Miquel, "Malnoms de Calaceit", *BISO*, 16 (1984), pàgs. 25-26.
32. CAMARENA MAHIQUES, J., *Focs y morabatins de Ribagorza (1381-1385)*, València, 1966, pàgs. 17-19, 28-29.
33. TEJERO I COSTA, F., *Una aproximació a la demografia fragatina (segles XIV-XV)*, AFRA-GA-Institut d'Estudis Fragatins, Fraga s.d.
34. BIOSCA POSTIUS, Mercè, "Noms de casa, renoms i zoònim en l'obra de Jesús Moncada", *BISO* 43 (*Actes del catorzè col.loqui general de la Societat d'Onomàstica*, I, Alacant, 13-15 d'abril de 1989), Alacant 1991, pàgs. 269-277.
35. Mallorca: editorial Moll, 1982.

MALNOMS A CREVILLENT

En un reportatge (La Vanguardia, 28/8/93) sobre la població alacantina de Crevillent, al Baix Vinalopó, apareix la següent relació de malnoms actuals:

Fruites i verdures: la Figuetta, la Bajoqueta, el Bresquilla, el Patatita.

Comestibles diversos: el Panots, el Sopes, el Relleno.

Oficis: el Panyacòsils, el Santero, la Tripera.

Aus: el Buho, el Pollana, el Verderol.

Peixos: l'Abatejo (bacallà), la Xapina.

Estris diversos: el Colaó, el Carretilla, la Joies, el Caravana.

Eclesiàstics: el Cureta, el Monesillo.

Despectius: el Bonyigo, el Cagalí, el Cagaó, el Caguetes, el Lleganya, el Merdeta, el Cagon, la Petorra, el Ronya.

Roba: el Calzoncillos, el Ropó.

Compostos: l'Apaga la Llum, el Caga Tinta, el Xinxà Claus, el Xupa Cargols, el Mal de Cul, la Mitja Figa, la Muixa Rabosa, el Pixa Estaques, el Vint-i-un Dit, el Xupa Ous.